

THEORETICAL PROBLEMS OF LAW AND POLITICS

Юрій Маслов, д. політ. н.

Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, Україна

ПРИНЦИП РОЗПОДІЛУ ДЕРЖАВНО-ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У ФОРМУВАННІ ДІЄВИХ СИСТЕМ ВЛАДИ СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Yurii Maslov, ScD in political science

Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

THE PRINCIPLE OF SEPARATION OF PUBLIC AUTHORITY IN FORMATION OF EFFECTIVE POWER SYSTEMS IN MODERN EUROPEAN COUNTRIES

The principle of separation of powers in its classical and modern interpretation is considered. Determined that complementing classical theory of separation of powers by the system of checks and balances had a decisive influence in transformation of the theory of separation of powers into the relevant constitutional principle.

It is shown that the methods of distribution in functioning of legislative, executive and judicial power and their interaction is not the same in different countries. The state mechanism of every country is characterized by specific features and numerous peculiarities, caused by the level of development of democratic institutions.

Key words: power, branches of power, a system of power, separation of powers, constitutional principle of checks and balances, form of government, models of organization of state power.

Взаємовідносини між вищими органами держави виявляють відмінності між сучасними формами правління, що політичній та правовій науці визначаються такими типологічними моделями організації державної влади: «жорсткий» поділ влади (притаманний президентським республікам); «м'який» поділ влади (парламентські республіки та парламентські монархії); «змішаний» поділ влади (республіки зі змішаними формами правління).

Аналіз різних моделей розподілу влади, а також дослідження критичного осмислення особливостей концепції поділу влади, представлених в роботах вітчизняних і зарубіжних вчених-правознавців, дозволяє припустити те, що принцип поділу державно-владних повноважень є визначальним у системі дій, спрямованих на формування дієвих систем влади сучасних європейських країн. При цьому він знаходить своє відображення у побудові механізму здійснення влади. Необхідно відзначити, що складовими елементами механізму влади повсюдно визнаються законодавча, виконавча і судова влада, кожна з яких, втілюючи єдність влади, залишається самостійною.

Способи розподілу функціонування органів законодавчої, виконавчої та судової влади та їх взаємодія далеко не однакові у різних країнах. Інакше кажучи, принцип один, а способи його реалізації різні. У кожній країні державний механізм характеризується специфічними ознаками і численними особливостями, які обумовлені рівнем розвитку демократичних інститутів.

Взаємовідносини між вищими органами держави виявляють відмінності між сучасними формами правління, що політичній та правовій науці визначаються такими типологічними моделями організації державної влади: «жорсткий» поділ влади (притаманний президентським республікам); «м'який» поділ влади (парламентські республіки та парламентські монархії); «змішаний» поділ влади (республіки зі змішаними формами правління).

Згідно з першою моделлю, президентська форма правління побудована на засадах «жорсткого поділу» та абсолютного розмежування владних повноважень. Президент, як і

парламент, обираються безпосередньо виборцями. Президент – глава держави та єдиний глава виконавчої влади. Він одноосібно формує уряд (адміністрацію) за номінальної участі парламенту, а посада прем'єр-міністра взагалі відсутня. Компетенції уряду визначаються компетенцією Президента. Сумісництво депутатського мандату і членство в уряді, та навпаки – в президентській системі виключене¹.

Закладена у президентській республіці можливість відмінності векторів зусиль різних структур влади є ще одним вираженням демократичної практики поділу влади. Статус, роль і авторитет глави держави у президентській республіці обумовлені тим, що він обирається незалежно, окремо від парламенту на прямих і загальних виборах, або особливою колегією виборців, яких обирає населення. Ясна річ, самостійність президента щодо парламенту не буває цілковитою. У демократичних державах влада президента теж піддана поділу, який втілюється у визначеності терміну його каденції, в обмеженні права на переобрання, у самій виборності його статусу, зрештою – в інституції імпичменту.

Кожна з розглянутих форм демократії – і парламентська, і президентська мають свої вади й переваги одночасно. Один з найавторитетніших дослідників сучасної демократії Х. Лінц вважає, що парламентська форма правління для демократичної держави більш вдала, ніж президентська, вважається аксіомою демократичного правління. А. Стефан та С. Скеч, досліджуючи досвід деяких країн, доводять, що за президентської форми правління стабільна демократія – явище надзвичайно рідке. А. Ліпхарт, посилаючись на результати досліджень мажоритарних систем управління і систем, заснованих на консенсусі, стверджує, що навіть вестмінська модель парламентаризму, де переважають однопартійні кабінети, менш мажоритарна, ніж президентська форма правління по причині того, що прем'єр-міністр може бути усунений з посади своїми однодумцями за суто політичними мотивами. Дж. Сарторі розділяє скептицизм інших авторів відносно американської моделі президентської форми правління, однак, на стільки ж критично налаштований і відносно парламентських форм правління. Він зазначає, що прямі президентські вибори суперечать принципу пропорційного представництва, водночас він відмічає французьку модель, в якій доля уряду залежить скоріше від довіри парламенту, ніж президента².

Х. Лінц також вказує на недоліки президентської форми правління, що пов'язані з так званою їх подвійною демократичною легітимністю. За парламентської демократії глава держави обирається вищим законодавчим органом держави і може бути усунений в результаті вотуму недовіри, що винесений цим же органом. За умов президентської демократії рівносильного шляху виходу з тупика в відносинах між законодавчою та виконавчими владою не має через те, що глава держави отримує свою посаду незалежно в ході окремих виборів. Таким чином, парламентаризму характерна гнучкість, а президентській формі правління – жорсткість.

Третьою моделлю республіки, а отже, й моделлю запровадження поділу державної влади, є змішана форма правління. У змішаних системах, незалежно від кількісного і якісного змішування елементів парламентаризму та президенталізму, повноваження президента в системі органів державної влади або взагалі чітко не визначається, або лише перелічуються конкретні його повноваження. Як правило, президент виступає як глава держави, але не є безпосереднім головою виконавчої влади.

Головна відмінність від парламентської республіки полягає в тому, що напівпрезидентський режим частіше дає президенту право розпустити парламент на власний розсуд та навіть відправляти кабінет у відставку.

Класичним прикладом президентсько-парламентської форми правління є Франція, де в основу французької змішаної республіки лягли нововведення, які надають їй власних типологічних характеристик. А вони такі:

1. Класичний і жорсткий розподіл триєдиної влади переосмислено та замінено новим перерозподілом владних повноважень в користь значного посилення інституту президента та виконавчої влади – уряду і прем'єр-міністра. Структури і функції цих інститутів, звичайно, чітко і розбірливо розмежовані.

2. Чільне місце в системі правління займає інститут президента. Президент обирається всенародним електоратом. Йому надаються широкі інституційні та особисті повноваження, які

¹ Peters, B.G. (2000). *Comparative Politics: Theory and Methods*. New York: New York University Press.

² Цит. за : Siaroff, A. (2003). Comparative presidencies: the inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction. *European Journal of Political Research*, vol. 42, 287-312.

витають із всенародного мандату (аналогічного до мандату парламенту). Президент є главою держави, але не є одночасно главою уряду, як це є у президентській формі правління.

Він гарант прав і свобод громадянина, державного суверенітету, незалежності, національної неповторності.

3. Інститут президента, парламент і виконавча влада (прем'єр-міністр, рада міністрів, кабінет міністрів) є між собою співзалежними.

4. Необхідною базою підтримки прем'єр-міністра, його інституційних повноважень і політики є парламент, якому він є підзвітний і підконтрольний, і без довіри якого, він і кабінет міністрів, не можуть бути дієздатними.

5. Необхідною передумовою для якісного функціонування президентсько-парламентської системи є не тільки наявність особистих якостей президента і прем'єр-міністра, але також добра структурованість і високий професіоналізм парламенту. Це, зрештою, є передумовою для справного функціонування будь-якої демократичної системи правління.

Як і усі інші демократичні форми правління, змішана модель справно і нормально спрацьовує тільки за умов, коли громадянське суспільство як суб'єкт політичної влади достатньо визначене, достатньо розвинуте, належно структуроване. Попри це, всяка політична система формується, і так чи інакше, спрацьовує на тлі специфічних тривалих (незапозичених, імітованих) традиціях тієї чи іншої країни.

У всіх країнах Центральної та Східної Європи зберігається республіканська форма правління. В жодній з держав, де комуністичний режим смів монархії чи не допустив їх реставрації після Другої світової війни (Албанія, Болгарія, Угорщина, Румунія, Югославія), промонархічні сили серйозного впливу не мають.

В Албанії, Угорщині, Словаччині, Чехії утвердилася парламентська республіка. У цих країнах глава держави – президент обирається парламентом. При здійсненні своїх повноважень президент зазвичай пов'язаний позицією уряду, що спирається на підтримку більшості депутатів нижньої (або єдиної) палати парламенту. Цю палату президент може розпустити у встановлених конституцією випадках і призначити нові вибори. Розпуск, як правило, буває необхідний, коли палата виявляється не в змозі сформувати уряд, але іноді допускається і в інших випадках урядової кризи.

Президентської республіки в чистому вигляді (як у США, де обирається народом президент є главою виконавчої влади) в країнах Центральної та Східної Європи немає. Однак змішані республіки, що поєднують ознаки і парламентарної, і президентської (президент обирається народом, але уряд в тій чи іншій мірі відповідальний перед парламентом або його нижньою палатою), досить різноманітні. Частина з них функціонують на умовах парламентських демократій (наприклад, в Болгарії, Словенії) : президент самостійно здійснює функції глави держави, в поточне управління не втручається і доручає формування уряду лідеру партії (коаліції) парламентської більшості, яка далеко не завжди дотримується тієї ж політичної орієнтації, що і президент. В інших змішаних республіках (Польща, Румунія) президенти, мало втручаючись у справи поточної адміністрації, мають вирішальний вплив на урядову політику. Багато що тут, зрозуміло, залежить від особистості та авторитету президента, а також від політичної і правової культури суспільства, його готовності слідувати «правилам гри», встановленим конституцією.

Таким чином, концепція поділу влади за будь-якої моделі держави виключає ізолюваність гілок влади. Єдність державної влади при необхідному розмежуванні її гілок породжує переплетення деяких елементів, їх взаємодію, взаємозалежність, взаємопроникнення, що втілено у концепції системи стримувань і противаг.

Існують різні точки зору на співвідношення концепції поділу влади та системи стримувань та противаг. О. Леванчук вважає, що у сучасну епоху принцип розподілу влади не діє автоматично : він потребує засобів забезпечення у вигляді певних правових гарантій і механізмів, системи стримувань і противаг¹. Р. Мартинюк зазначає, що принцип розподілу влади є лише одним із політико-правових засобів обмеження влади. Суттєво обмежуючи можливості виникнення авторитарного правління, повною мірою він «спрацьовує» як механізм стримувань і противаг у державному владарюванні лише в суспільстві з високою політичною і правовою культурою, за умов

¹ Леванчук, О.М. (2008). Принцип розподілу державної влади. *Вісник Хмельницького інституту управління та права*, 6, 20.

стабільної політичної системи, ефективного функціонування економіки¹.

Проте, В. Согрин вважає систему стримувань і протываг як доповнення до принципу поділу влади, з наступних зменшенням його ролі в системі ефективного функціонування механізму державної влади². Сучасність ж доводить, що ефективність здійснення влади в державах не стільки залежить від конфігурації владних інститутів, скільки від дієвої системи стримувань та протываг між ними. А. Мішин, А. Георгіца вказують, що саме доповнення класичної теорії розподілу влад системою стримувань і протываг справило вирішальний вплив у справі перетворення теорії розподілу влад у відповідний конституційний принцип³.

Серед науковців існують різні точки зору щодо поняття системи стримувань і протываг, зокрема В. Ребкало, М. Логунова, В. Шахова дають наступне визначення системи стримувань і протываг : «Система стримувань і протываг – це взаємодія і взаємний контроль між незалежними гілками влади, призначена не допускати порушення ними закону і здійснювати взаємовідносини між ними на засадах рівності перед законом»⁴. В. Шаповал визначає систему стримувань і протываг як конституційно визначені компетенційні взаємозв'язки державних органів (насамперед, вищих органів держави) в контексті принципу розподілу влад⁵.

Найбільш поширеними підходами до розуміння поняття системи стримувань і протываг є інституціональний та системний. На основі інституціонального підходу здійснюється аналіз та виявлення основних інститутів даної системи та аналіз їх взаємозв'язків. За такого підходу система стримувань та протываг набирає вигляду певної системи інститутів, що регулюють взаємовідносини між різними політичними інститутами. Системний метод тлумачить систему стримувань і протываг, як певну систему взаємопов'язаних елементів, поодинокі елементи якої не здатні забезпечити баланс влади в системі.

Сутністю механізму стримувань і протываг є усунення узурпації влади однією із гілок, що виражається у наступному формулюванні: на будь-яку спробу будь-якої гілки влади перебрати на себе функції та повноваження іншої гілки остання має законодавчо закріплені механізми протидії аж до усунення узурпатора з державної посади⁶. При цьому жодна з гілок державної влади, яка втілює відповідну функцію, не має пріоритету щодо інших.

Отже, концепція стримувань і протываг передбачає рівність між гілками влади, яка забезпечується цілісною системою взаємодії різних її елементів. Важливо підкреслити, що юридична рівність законодавчої, виконавчої та судової влад пояснюється в межах теорії поділу влад тим, що державні органи не є носіями влади, а лише повноважень, тому ні один з них не може бути виразником волі народу як її єдиного джерела. Виразником такої волі вони можуть бути всі разом і рівною мірою в межах закону⁷.

Проте слід зазначити, що в умовах функціонування сучасних форм правління повна рівновага гілок влади є ідеалом, тому більш доцільним є вживання терміну «динамічна рівновага», яка допускає дисбаланс гілок влади в межах, визначених конституцією. Динамічна рівновага не передбачає пріоритет однієї із гілок державної влади над іншими, а тільки закріплення розширеного обсягу повноважень даної гілки влади в конституції відповідної держави. Дане положення не передбачає обмеження інституційних способів впливу гілок державної влади, тобто не дозволяє зменшення кількості елементів системи стримувань і протываг.

Реалізація системи стримувань і протываг пов'язується з необхідністю не лише запобігти

¹ Мартинюк, Р.С. (2007). *Реалізація принципу поділу влади в сучасній Україні: політико-правовий аналіз*. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 75-76.

² Согрин, В.В. *Ветви государственной власти в США: эволюция, взаимодействие, соперничество*. <www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2003/11/19/0000131697/006sOGRIN.pdf>.

³ Гонцяж, Я., Гнидюк, Н. (2002). *Адміністративна реформа: нездійснені мрії та втрачені можливості. Як знайти конструктивний шлях для реалізації основних компонентів адміністративної реформи?* Київ: Міленіум.

⁴ Ребкало, В.А., Шахов, В.А., Афонін, Е. А. (та ін.) (2008). *Система стримувань і протываг усфері державно-управлінських відносин*: наук.-метод. рек. Київ: НАДУ.

⁵ Шаповал, В. (2008). Сутнісні характеристики конституції як основного закону держави. *Право України*, 10, 4–12.

⁶ Мишин, А.А. (2003). Конституционное (государственное) право зарубежных стран. 10-е изд., перераб. и дополн. Москва: Юридический Дом «Юстицинформ».

⁷ Селівон, М. (2003). Конституційний принцип розподілу влад у контексті однойменної теорії. *Вісник УАДУ*, 2, 287.

надмірній концентрації влади, а й забезпечити стабільність і сталість діяльності державних інститутів, слугувати ліпшої їх організації та злагодженості діяльності, подоланню можливого протистояння всередині державного механізму¹. Концепція стримувань і противаг функціонує на основі тріади базисних принципів системи стримувань і противаг: взаємодії, взаємозалежності та взаємопроникненні гілок державної влади.

Так, розподіл влади не означає так званого «повного розподілу» влад, оскільки між гілками влади є певна диференціація по основних функціях, і у виконанні основного завдання першість належить тій, яка призначена для цього, проте, обмеження здійснюється в першу чергу так, щоб жодна з гілок влади не могла функціонувати по суті без сприяння іншої. По принципових питаннях державної політики всі гілки влади повинні діяти погоджено, інакше неможливо управляти суспільством.

Система стримувань і противаг фактично не може існувати без взаємозалежності гілок влади. Так, частина із стримувань і противаг фактично ставить у певну залежність здійснення законодавчої влади від позиції органів, функціонально віднесених до інших галузей державної влади. Для того, щоб жодна з гілок влади не могла домінувати над іншими і запобігання зловживанням владою, кожна гілка влади повинна була здійснювати частину своїх повноважень спільно з іншими владами². Залежність однієї гілки влади від позиції іншої у своїй основі створює механізм співпраці і взаємозалежності, що забезпечує механізм контролю за діями державних органів.

Взаємопроникнення гілок влади виступає як найефективніший принцип запобігання узурпації влади, оскільки спроба однієї із гілок захопити владу спричинює реакцію іншої гілки на її дії. Втручання однієї гілки влади у сферу компетенції іншої не слід розглядати як порушення принципу поділу влади, тому що дане порушення має тимчасовий характер і носить виключно позитивний наслідок, оскільки запобігає узурпації влади. Факт можливості втручання одного органу державної влади в компетенцію іншого забезпечує досить ефективну превентивну дію.

Аналізуючи закріплені механізми контролю і балансу в сучасних конституціях країн Центральної та Східної Європи, слід відзначити, що даний механізм втілюється у незалежному самостійному політико-правовому статусі гілок державної влади та системі обмежених політико-юридичних засобів втручання однієї гілки влади у сферу компетенції іншої.

Самостійний політико-правовий статус вищих органів державної влади забезпечується розподілом компетенції на основі концепції поділу влади між гілками влади, що забезпечує створення комплексної системи власних повноважень органів державної влади необхідних для можливості автономного самостійного виконання поставлених перед ними завдань і функцій держави. Самостійний статус гілок влади забезпечується також різними способами їхнього формування та строками повноважень. Зміна конфігурації політичних сил внаслідок різних термінів повноважень гілок влади надає можливість одночасного перебування на чолі державної влади політичних партій з різними ідеологічними позиціями, що посилює взаємний контроль гілок державної влади.

Найбільш дієвим способом запобігання узурпації влади системи стримувань і противаг є юридичні засоби втручання однієї гілки влади у сферу компетенції іншої. Дане втручання не розглядається як порушення принципу поділу влади, оскільки метою його застосування є усунення обставин узурпації влади та запобігання авторитарним тенденціям серед гілок влади. Як зазначає А. Мішин, «сам принцип поділу влади передбачає певний стан напруги між гілками влади для підтримки рівноваги всієї системи»³, тобто принцип поділу влади первинно передбачає ефективний механізм впливу однієї гілки влади на іншу, що реалізується у елементах системи стримувань і противаг.

Практика реалізації системи стримувань і противаг засвідчує факт залежності механізму контролю і балансу не тільки від юридично закріплених у конституціях та інших правових актах елементів даного механізму, а від чинників неюридичного характеру, до яких слід віднести характер

¹ Сало, І.С. (2009). Механізми стримувань і противаг у політичних системах країн ЄС та в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. *Стратегічні пріоритети*, 2(11), 65.

² Фрицький, Ю.О. Система стримувань та противаг як засіб організації та функціонування державної влади в Україні. <<http://radnuk.info/statti/249-tiorua-gov/14803-2011-01-19-03-07-44.html>>.

³ Мишин, А.А. (2003). Конституционное (государственное) право зарубежных стран. *10-е изд., перераб. и дополн.* Москва: Юридический Дом «Юстицинформ», 287.

та особливості політичної системи, рівень правосвідомості громадян, стан економічної системи держави та інші чинники. Підтвердженням даного факту твердження М. Дюверже про те, що реальний розподіл влади є результатом взаємодії партійної системи і конституційних норм.

Виходячи із вищевказаного, система стримувань і противаг є способом організації взаємодії вищих органів державної влади, що передбачає функціонування цілісної системи взаємопов'язаних конституційно-правових та політико-правових інститутів, які забезпечують взаємодію, взаємозалежність, взаємопроникнення повноважень гілок державної влади, з метою їх урівноваження, взаємостимування та створення дієвого механізму запобігання узурпації державної влади, що у свою чергу гарантує дотримання основних прав та свобод людей, а також стабільність та ефективність механізму державної влади.

Кожна з моделей демократичних республік – президентська, парламентська та змішана – мають власну конфігурацію владних інститутів та перелік важелів та інструментів системи стримувань та противаг, які допомагають дотримуватися єдності влади.

Отже, принцип поділу влади є основним концептуальним принципом побудови демократичної системи влади, про що свідчать наступні твердження:

По-перше, принцип розподілу влад визнається вихідним положенням, який допускає саму можливість побудови системи влади, адже тільки за умов поділу державної влади на рівноправні, самостійні та водночас взаємозалежні гілки влади, з'являється підґрунтя для ідентифікацій структурних елементів такої системи – владних інституцій, наділених повноваженнями щодо здійснення певних функцій держави (парламент, уряд, президент, суд).

По-друге, поділ влади в межах сучасної політичної науки отримав статус теорії та може розглядатися в трьох аспектах: ідеологічному, науковому та практичному. Необхідно зазначити, що перші два аспекти еволюційно відбувалися на теренах переважно європейського простору, що пов'язано було з трансформацією політичних режимів, систем влади в старому світі та ствердженням ідеалів правління нової буржуазії. Найбільший внесок у теорію даного принципу внесли європейці Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Й. Гегель та інші дослідники. Третя хвиля демократизації, яка призвела до появи молодих демократій в Центральній та Східній Європі, дала поштовх для подальшого розвитку системи знань та уявлень про поділ влади в країнах, які переходять від авторитаризму к демократії.

По-третє, принцип поділу влади передбачає обов'язковість політико-правових умов його застосування в практиці сучасних країн. До таких умов потрапляють необхідність визнання демократичного способу правління та конституційного закріплення розподілу владних повноважень між різними інституціями влади, а також гарантій щодо їх дотримання всіма учасниками владних відносин в суспільстві.

По-четверте, на вибір конфігурації владних інститутів в системі влади, побудованій на засадах розподілу влади залежить від багатьох чинників, серед яких найбільш вагомим вважають форму правління та тип політичного режиму, у відповідності до яких виділяють три моделі владних систем – парламентську, президентську та змішану. В країнах Центральної та Східної Європи найбільшого поширення отримала саме змішана модель владних систем, що пояснюється перехідним характером самої моделі, а також політичними обставинами, пов'язаними з переходом суспільств від авторитаризму до демократії.

По-п'яте, застосування принципу поділу влади на самостійні гілки влади, кожному з яких уособлює спеціально створений орган влади, формує лише організаційний дизайн демократично побудованих систем влади, однак не забезпечує єдність влади, що є головним завданням суспільства. Для встановлення взаємозалежності між владними інституціями політична наука та практика пропонує застосовувати систему стримувань та противаг, яку вперше запропонував Ш.-Л. Монтеск'є, однак значно вдосконалив та впровадив в політичну практику Д. Медісон.

По-шосте, система стримувань та противаг є набором певних інструментів та важелів впливу, якими можуть наділятися владні інституції з метою впливу на інші задля запобігання узурпації влади. Вибір тих чи інших інструментів для запровадження в практику певної владної системи залежить від моделі розподілу влад, яку дана країна обирає та закріплює на конституційному рівні.

References

1. Goncjazh, Ja., Gnidjuk, N. (2002). *Administrativna reforma: nezdijsneni mrii ta vtracheni mozhlivosti. Jak znajti konstruktivnij shljakh dlja realizacii osnovnikh komponentiv administrativnoi reformi?* Kiiv: Milenium.
2. Levanchuk, O. M. (2008). Princip rozpodilu derzhavnoi vladi. *Visnik Khmel'nic'kogo institutu upravlinnja ta prava*, 6, 20.
3. Martinjuk, R. S. (2007). *Realizacija principu podilu vladi v suchasnij Ukraini: politiko-pravovij analiz*. Ostrog: Vid-vo Nacional'nogo universitetu «Ostroz'ka akademija».
4. Mishin, A. A. (2003). *Konstitucionnoe (gosudarstvennoe) pravo zarubezhnykh stran. 10-e izd., pererab. i dopoln.* Moskva: Juridicheskij Dom «Justicinform».
5. Rebkalo, V. A., Shakhov, V. A., Afonin, E. A. (ta in.) (2008). *Sistema strimuvan' i protivag usferi derzhavno-upravlins'kikh vidnosin: nauk.-metod. rek.* Kiiv: NADU.
6. Salo, I. S. (2009). Mekhanizmi strimuvan' i protivag u politichnikh sistemakh krain ES ta v Ukraini. Nacional'nij institut strategichnikh doslidzhen'. *Strategichni prioriteti*, 2(11), 65.
7. Selivon, M. (2003). Konstitucijnij princip rozpodilu vlad u konteksti odnojmennoi teorii. *Visnik UADU*, 2, 287.
8. Sogrin, V. V. Vetvi gosudarstvennoj vlasti v SSHA: ehvoljucija, vzaimodejstvie, sopernichestvo. <www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2003/11/19/0000131697/006sOGRIN.pdf>.
9. Fric'kij, Ju. O. Sistema strimuvan' ta protivag jak zasib organizacii ta funkcionuvannja derzhavnoi vladi v Ukraini. <<http://radnuk.info/statti/249-tiorua-gov/14803-2011-01-19-03-07-44.html>>.
10. Shapoval, V. (2008). Sutnisni kharakteristiki konstitucii jak osnovnogo zakonu derzhavi. *Pravo Ukraini*, 10, 4–
12. Peters, B. G. (2000). *Comparative Politics: Theory and Methods*. New York: New York University Press.
11. Siaroff, A. (2003). Comparative presidencies: the inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction. *European Journal of Political Research*, vol. 42, 287-312.